

De houtsnijder Hermannus van Arnhem

Sinds 1873 bevindt zich in het Rijksmuseum een bijzonder fraaie schilderij-lijst, versierd met ranken, allerlei soorten bladeren en vruchten, zonnebloemen en kleinere bloemen en bovenaan in het midden een bladerkrans (afb. 1). Het is de lijst behorende bij een familieportret, dat in 1669 door de Zwolse schilder Hendrick ten Oever (1639-1716) werd gemaakt¹. Helaas werd het oorspronkelijke schilderij vervangen door een doek van Abraham van den Tempel. De lijst hangt thans in zaal nr. 259.

De bovenzijde van deze lijst heeft festoen-achtige slingers van bloemen en vruchten, die in het midden bevestigd zijn aan een krans en ter weerszijden daarvan worden opgehouden door twee grote bloemen. Het meest karakteristieke van de drie andere zijden is de doorlopende rank, die zich in een regelmatige slingerbeweging over het loofwerk voortzet. Op het eerste gezicht lijkt alles heel natuurlijk en logisch opgebouwd, maar bij nadere beschouwing blijkt dat er allerlei elementen bij elkaar zijn gebracht, die onmogelijk zo in de natuur te vinden zijn.

Voor het verdere betoog is het nodig op enkele onderdelen van de versiering te wijzen, daar deze karakteristiek voor het werk van de houtsnijder zullen blijken te zijn. Op de onderzijde zijn twee ranken aangebracht, ter linkerzijde met eikachtige bladeren (afb. 1 en 2), ter rechterzijde met hulstachtige bladeren (afb. 1). Enige opvallende kenmerken van de linkerzijde van de lijst (afb. 3) zijn de óver de grote bloem heen lopende rank, de kelk-achtig gevormde bladgroepen, waaruit sparappels en al dan niet opengesprongen granaatappels groeien, begeleid door

kleinere bloemen. De bladeren zijn glad en langwerpig als van een pruim. Ook op de rechterzijde (afb. 3) komen de kelken, de sparappels, de granaatappels en de bloemen voor. Hier doen de bladeren meer aan eikeloof denken.

Om de maker van deze lijst te vinden, lag het voor de hand in Ten Oevers vaderstad Zwolle te gaan zoeken. In het prachtige 17de eeuwse Vrouwenhuis aan de Melkmarkt is enig houtsnijwerk aangebracht dat aan de lijst van de Ten Oever doet denken. Helaas is de bouwdatum van het huis niet bekend, maar vermoedelijk ligt die datum tussen 1660 en 1670. In één van de kamers bevindt zich een schouw. Bovenin is een (nog niet geïdentificeerd) familiewapen te zien, geflankeerd door gekruiste palmtakken en bloemenslingers (afb. 4). Ter weerszijden van de schouw zijn versieringen met loofwerk aangebracht (afb. 5). Wij zien ook hier een slingerende rank, nu met hop-bladeren, hop-bellen en kelken waaruit granaatappels, sparappels en bloemen komen. Nieuw zijn hier de vruchtentros (druiven?), de hop-bellen en de rozen.

In een ander deel van het Vrouwenhuis ligt een marmeren gang, met een gedrukt tongewelf (afb. 7). De steunbogen worden gedragen door Ionische pilasters, waarop opnieuw loofwerk is aangebracht (afb. 6). Helaas onttrekt een dikke bruine verflaag vele fijnere details aan het gezicht. De pilasters zijn alle onderling verschillend. Het is, meen ik, duidelijk, dat ook dit loofwerk door dezelfde kunstenaar is vervaardigd, die ook de lijst en de schouw heeft gemaakt. Ook hier zien we de kelken, de sparappels, de bloemen. De doorlopende stengel maakt een rietachtige in-

Afb. 1. Hendrick ten Oever. Familieportret, 1669. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 2. Detail van de onderzijde van de lijst in afb. 1.

Afb. 3. Details van de linker- en rechterzijde van de lijst in afb. 1.

druk, maar tegelijkertijd komen er bladeren aan voor die aan eiken, bramen en nu ook aan klimop (afb. 8) doen denken. Bijzonder mooi zijn de zonnebloemen met omknikkende bloemblaadjes (afb. 8).

Van iets latere datum is het kistje, dat in 1673 werd gemaakt, om er het gebeente van Thomas a Kempis in te bewaren (afb. 9). Deze kist bevindt zich thans in de R.K. St. Michaelskerk te Zwolle. De engeltjes op de hoeken zijn wat stijf, de bladeren en bloemen zijn min of meer gestileerd. Toch is het snijwerk weer sterk verwant aan het hiervoor behandelde. Op één der zijkanten (afb. 10) zien we opnieuw de zonnebloem met de daar overheen lopende rank en de bladerkelken. Hier en ook aan de voorzijde hangen doekjes onder de engelenkopjes.

Het belangrijkste werk dat van deze houtsnijder is overgebleven is ongetwijfeld de zilverkast, waarin ten stadhuis te Zwolle de stadszilver werd bewaard (afb. 11). De kast bevindt zich thans in het Museum te Zwolle. Zowel aan de voorzijde als aan de zijkanten is het meubel overdadig versierd met loofwerk en figuren. Zo bekwaam als de houtsnijder was in het uitbeelden van plantaardige motieven, zo zwak was hij in het uitbeelden van de menselijke figuur. Uitermate pover van uitvoering zijn de op beide deuren in halfrelief aangebrachte beelden van de Zwolse stadspatroon, de Aartsengel Michael. Toch zijn de hoofden en de vleugels (afb. 12) onmiskenbaar gelijkend op die van de engeltjes op de kist (afb. 10). Ook allerlei andere kenmerken van de kast vinden we terug in de reeds behandelde kunstwerken. Zelfs de kroonlijst (afb. 12) vertoont opvallende overeenkomsten met die van de schouw in het Vrouwenhuis (afb. 4). De doorlopende slingerende rank (afb. 13) is bijvoorbeeld goed vergelijkbaar met die op de Ten Oeverlijst, evenals de festoen-achtige slingers op de bovenzijde van de deuren. De merkwaardige bladkelken (afb. 12 t/m 14) kenden we al van de andere voorwerpen (vgl. afb. 3, 5, 6 en 10). De hangende doekjes (afb. 14) zagen we ook op de kist (afb. 10). De wijze waarop de bladeren over elkaar liggen (afb. 14) is identiek op de Ten

Afb. 4. Detail van een schouw in het Vrouwenhuis te Zwolle. Foto van de auteur.

Oever-lijst uitgevoerd (afb. 2 en 3). Verder herkennen we de openspringende granaatappelen, de sparappels, de zonnebloemen, de kleine bloemen met het diepliggende hart, de bladeren en bellen van de hop, het eikeloof, de palmtakken en de krans.

Dat al de behandelde werken door één en dezelfde kunstenaar zijn gemaakt lijkt mij onmiskenbaar. Maar wie is deze kunstenaar? Aanvankelijk meende ik reden te hebben te veronderstellen, dat het Mr. Jacob Danielsz. zou zijn. Immers in een rekening van 1661, die voorkomt in de *Quitantien van het Burgerweeshuis* te Zwolle, is sprake van een houtsnijder die *vistons* (=festoenen) en *gesneide Loofwerck* heeft gemaakt. De rekening luidt:

Voor het Weeshuis

De Provisooren de Hopman Assing en Vaendr. Mensching.

door haer E. last en ordere so heb ik twee verscheyden Teckeninghe gemaakt van een Poorte voor het Weeshuis geteekent met pilastren en met verscheyden lijst wercken en vistons na de ordr der Architecture

6-12-

noch heb de steenhouwer een Teeckeninghe in 't groot

gemakt na de ordere der Archt. en heb de selwiche geteekent op vuren hout en hebb ook patroonen van elke lijst int besondere

de Tyt en Arbeijt van het hout bereiden en bequaem t maeken

t verstaen te macken

6-10-

noch heb ik voor het Weeshuis ghesneeden boven de Dure 13 beeltden in Accie de schoolmeister met so veel weeskinderen

de Lanc duren daertoe gegaen

beloop aan Arbijtloon

37-18-

noch heb ik een groote en swaere Dure gemaek van waegenschot die dobbelt bestect van achteren en van vooren met Lijstwerck en met gesneide Loofwerck in de dure.

het hout en Arbeyt de welk daertoe gegaen is maect

33.10-

Somma is 97 - 5 st.

[dit bedrag is doorgestreect; J.V.]

dese Rekening is betaelt

voor 89 guldens

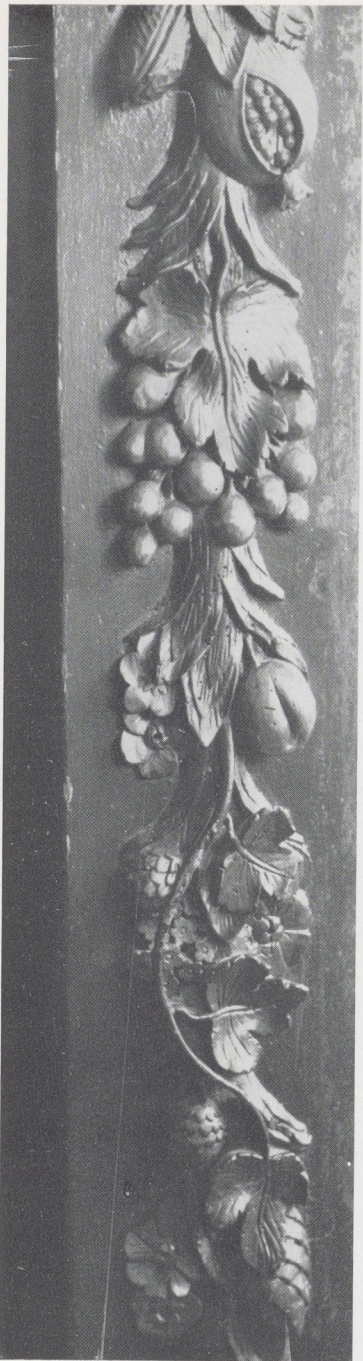
Mr. Jacob Danielsz.

Ick danck Hopman en Weesmeester voor goede betaelinge voor de somma van 89 guldens

Op den 1 September 1661

Jacob Daniels

comt. 63 g gl. 16 st.

Afb. 5. Details van een schouw in het Vrouwenhuis te Zwolle.
Foto's van de auteur.

Afb. 6. Pilaster in de gang
van het Vrouwenhuis te Zwolle.

Afb. 7. Gang in het Vrouwenhuis te Zwolle. Foto van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Op een andere plaats hoop ik nader in te gaan op de uiteindelijke uitvoering van de Weeshuispoort (afb. 15). De deur met het gesneden loofwerk is helaas niet meer bewaard. Sinds enige jaren is zelfs het gehele oude Weeshuis, inclusief de poort, afgebroken om meer parkeerruimte te scheppen. Uit de bovenstaande rekening kunnen echter toch wel enige interessante gevolgtrekkingen gemaakt worden. Zo blijkt hieruit dat de houtsnijder een ontwerp maakte voor de steenhouwer. We moeten er dus rekening mee houden, dat aan stenen beeldhouwwerk een ontwerp van een houtsnijder ten grondslag kan liggen. Zo is

het bijvoorbeeld heel goed mogelijk, dat de fraaie festoenen aan de gevel van het huis *De Witte Leeuw* in de Diezerstraat te Zwolle (afb. 16) naar ontwerpen van onze houtsnijder zijn gemaakt. Voor dit voor een bierbrouwer gebouwde huis werd de eerste steen gelegd in 1661, terwijl de gevel het jaar 1666 draagt. In de festoenen komen vele details voor die sterk aan onze houtsnijder doen denken (afb. 17).

De houtsnijder Jacob Danielsz zal hierna opnieuw ter sprake komen. Maar hij is *niet* de snijder van het loofwerk dat hier werd besproken en afgebeeld. Dank zij de heer B. Dubbe te Deventer

Afb. 8. Details van een pilaster in de gang van het Vrouwenhuis te Zwolle. Foto's van de auteur.

weten wij nu de naam van die kunstenaar². In de jaarrekening over 1667 van de stad Zwolle komt nl. de volgende rekening voor:

Betaelt aan Hermannus van Aernhem Belt houwer voor het snijden van de stadswagen ende eenige festons met Engels opte silver kast met twee Engels opte silverkast te samen 125 car.gl. 125.-.-

Vermoedelijk was het de bedoeling de woorden *met Engels opte silverkast* door te halen, omdat de volgende woorden *met twee Engels opte silverkast* nauwkeuriger waren.

Behalve dat we nu weten dat Hermannus van Arnhem de snijder is geweest van de versieringen op de zilverkast (afb. 11), inclusief de beide Michaelsfiguren, blijkt uit dezelfde rekening,

dat hij bovendien de stadswagen gemaakt of althans versierd heeft. Deze wagen is er natuurlijk niet meer, maar het is niet onmogelijk dat hij is afgebeeld op een aquarel van Gesina Terborch in het Rijksprentenkabinet³. Hierop is een overdekte wagen te zien, die aan de achterzijde het stadswapen heeft. In dezelfde Jaarrekening van 1667 komt nog de volgende post⁵ voor: *Betaelt aan de weduwe van wijlen Lambert Schanck voor ny getuich tot de stadswaegen ende het betrecken ende voeren van de nye wagen.*

t samen luyt reeckeninge 119.11.-

Over Hermannus van Arnhem zijn nog niet veel gegevens bekend. In het Trouwboek in het Gemeentearchief van Zwolle, retroacta 724⁵, komt de volgende aantekening voor:

Afb. 9. Kistje voor het gebeente van Thomas a Kempis, 1673. R.K. St. Michaelskerk te Zwolle. Foto W. Addink, Laren (Gld).

Hermannus Berentsen van Aernhem i.g. aen de Grootte Marcket ende Geertruijt Floris j.d. aende Vismarckt. Ondertrouwd 27 Juni 1663. Getrouwd 19 Juli 1663.

Aangezien hij nog jonggezel is, kunnen wij aannemen dat hij omstreeks 1640 is geboren. De volgende vermelding komt voor in de maandrekeningen van de Grote Kerk aan de stad. In de 5de maand van 1664:

Mr. Herm. van Arnhem voor een rose ant gewelfte
3.3.-

Of hij een rozet heeft gesneden voor het kerkgewelf of er een heeft geschilderd, blijkt niet uit deze rekening. In elk geval is het opmerkelijk dat hij de titel van meester heeft. Op 20 november van hetzelfde jaar 1664 volgt dan de rekening:

Hermanus van Arnhem voor varven van captelen ende cartoesjes an het portaal in de kercke, volgens accort 16.-.-

In de maandrekeningen vinden we op 15 januari 1665 vermeld:

Jacob Beeldsnider voor drie standers tot de Lampetten, en beelt ant Zuider portael van de Kercke 56.15.-

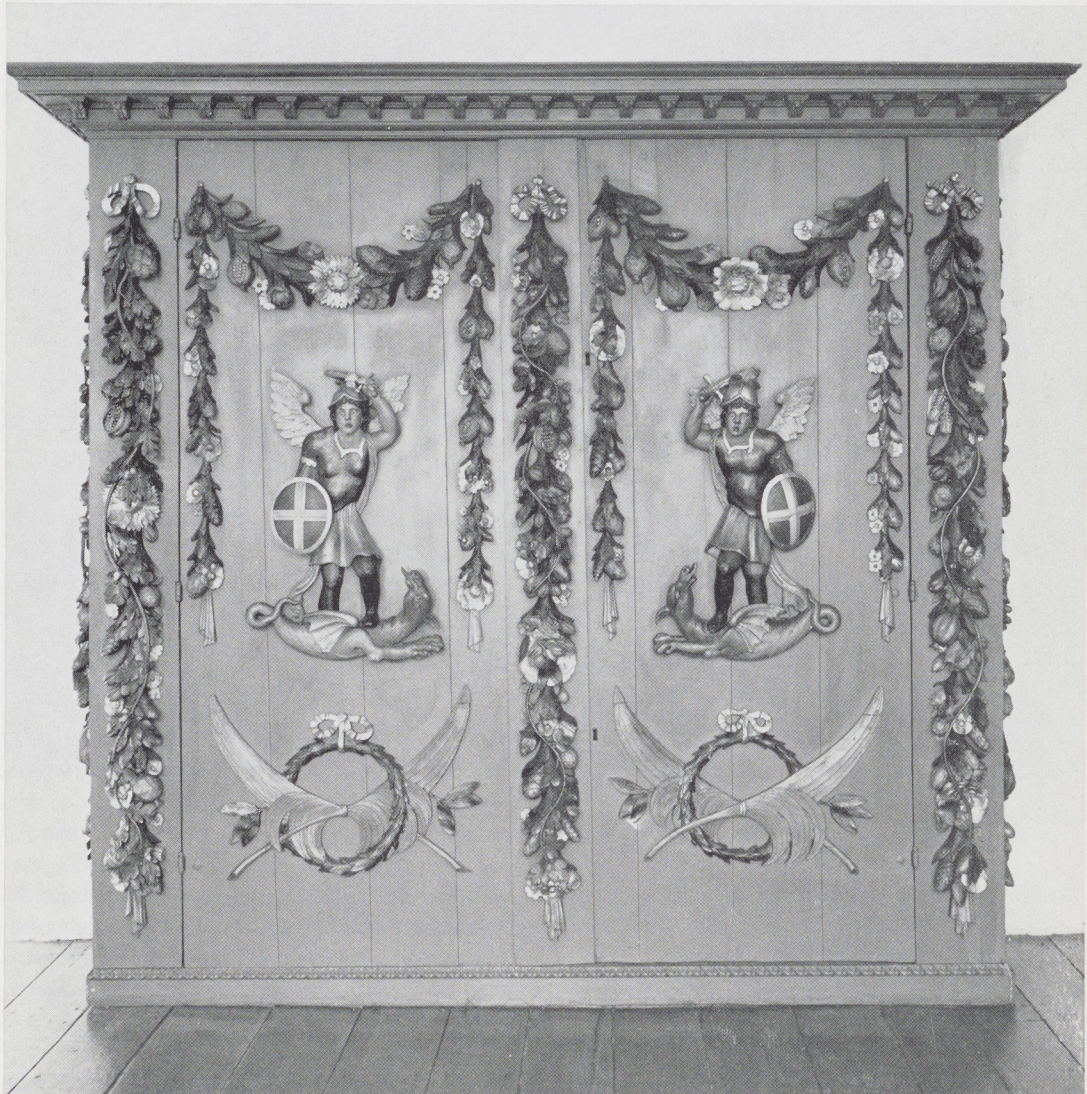
Mr. Herman verver de Lampetstanders te verven en vergulden 11.-.-

Wat onder de *standers tot de Lampetten* moet worden verstaan is mij niet duidelijk. Waren het misschien meubelen om het avondmaalsilver op te plaatsen? In ieder geval is er niets in de Grote Kerk te Zwolle bewaard dat uitsluitel geeft. Evenmin is er nog een beeld in het Zuiderportaal aanwezig.

Afb. 11. De stadssilverkast van Zwolle, 1667. Museum te Zwolle. Foto W. Addink, Laren (Gld).

Afb. 10. Zijkant van dezelfde kist als afb. 9. Foto W. Addink, Laren (Gld).

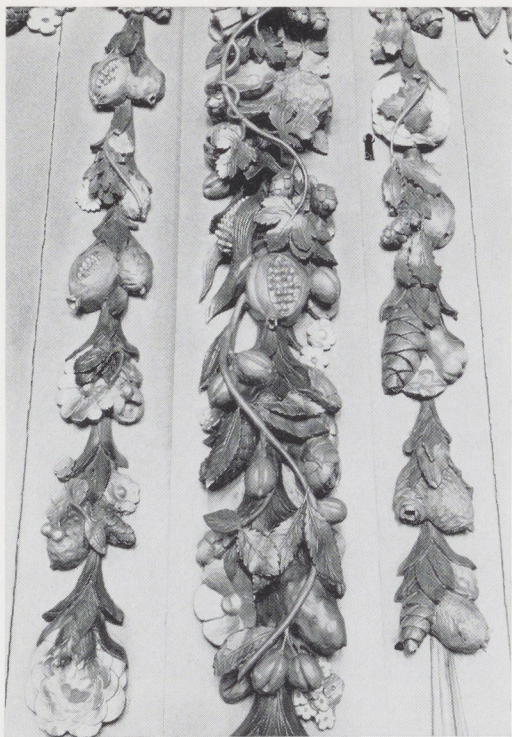

Afb. 12. Detail van afb. 11. Foto van de auteur.

Uit de voorgaande rekeningen is het wel geoorloofd te concluderen, dat Hermannus van Arnhem aanvankelijk schilder is geweest, dat hij in 1665 met Jacob Beeldsnider, die moeilijk iemand anders kan zijn dan de hierboven genoemde Jacob Danielsz, heeft samengewerkt, van hem het vak heeft geleerd en hem misschien zelfs

is opgevolgd. Immers twee jaar later wordt hij uitdrukkelijk als de snijder van de zilverkast en de stadswagen vermeld. Wanneer onze veronderstellingen juist zijn, dan zijn nog de volgende data aan zijn naam te verbinden:

1667 – snijdt de versiering van de stadszilverkast.

Afb. 13. Detail van afb. II. Foto van de auteur.

Afb. 14. Detail van afb. II. Foto van de auteur.

1669 – snijdt de lijst om het schilderij van Ten Oever.

1673 – maakt de Thomas a Kempis-kist.

1685 – vervaardigt de preekstoel van de Sint Geertruida-kerk te Zwolle⁴.

1708 – *Hermannus van Aernhem begraven 28 dec.*

*1708 (Begraefboek van Zwolle)*⁵.

Er is nog te weinig bekend over Noordnederlands snijwerk van de hierboven besproken soort om met vrucht de positie van Hermannus van Arnhem als kunstenaar te bepalen ten opzichte van collega's. We hebben de indruk dat zijn werk geheel anders is, dan dat wat we op lijsten, kasten en kisten in het westelijk deel van het land zien. Wel is er duidelijk verwantschap met het werk van de Deventer houtsnijder Derck Daniels. Deze laatste kunstenaar is echter onmiskenbaar virtuoos en vindingrijker dan Hermannus van Arnhem.

Een tweede artikel over Hermannus van Arnhem zal in het volgende nummer opgenomen worden. Daarin zal zijn werk in Friesland besproken worden.

Red.

Noten

¹ *Cat. Rijksmuseum no. 1785. Doek, 194×208 cm, voluit gesigneerd: H: Ten Oever. fe: A°. 1669. J. Verbeek en J. W. Schotman, Hendrick ten Oever, Zwolle 1957, cat. no. 3, afb. 3.*

² *Groot is mijn dank aan de heer B. Dubbe, die zo bereidwillig was deze vondst aan mij door te geven.*

³ *In kleuren afgebeeld in: Antiek, 1e jaargang, no. 2, p. 37, afb. 2.*

⁴ *Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel VII, De provincie Overijssel, 's-Gravenhage 1923, blz. 160: 'Preekstoel (XIX), ter vervanging van een, in 1685 door Hermannus van Arnhem vervaardigd'.*

⁵ *Ook deze mededeling dank ik aan de heer B. Dubbe.*

Afb. 15. De poort van het Weeshuis te Zwolle. Thans niet meer in situ. Foto W. K. Verbeek, Zwolle.

Afb. 16. Gevel van het huis *De Witte Leeuw* te Zwolle, 1666. Foto W. K. Verbeek, Zwolle.

Afb. 17. Detail van afb. 16. Foto W. K. Verbeek, Zwolle.